

РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ СПРАВИ НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ В 1919-1929 РОКАХ

Легеца Іветта Аттілівна

м.Ужгород

У статті розкриті особливості розвитку шкільної справи на Підкарпатській Русі в 1919-1929 роках, особливості організації навчально-пізнавальної діяльності учнів та шляхи удосконалення умов навчання та виховання підростаючого покоління початку ХХ століття.

Внутрішній та зовнішній розвиток шкільної справи визначався впливом пануючих на українських землях держав, що, в свою чергу, зумовило переважно незадовільну кількість шкіл, їх недостатнє забезпечення відповідним обладнанням, підручниками, посібниками та кваліфікованими кадрами.

Першим референтом новоствореного уряду було здійснено ряд реформ стосовно покращення умов навчання учнів. Організаційна робота на ниві народного просвітлення направлялась в першу чергу на внутрішнє усунення недоліків і перегород: шкільні приміщення шкіл були відремонтовані. Були організовані шкільні інспекторати.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, Чехословаччина, «Мадярщина», «руська мова», русини, карпаторуське населення, полікультурне середовище.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства, розбудови системи освіти України, організація процесу навчання потребує якісно нового рівня. У нинішніх умовах невід'ємною складовою розвитку змісту сучасної освіти посідають знання історії розвитку шкільної справи початку ХХ століття, особливості організації навчально-пізнавальної діяльності учнів та умов навчання і виховання тогочасного підростаючого покоління.

Вагомий внесок у дослідження розвитку освіти Закарпаття ХХ століття зробили: Л.Д.Березівська, В.В.Гомонай, В.В.Росул, І.І.Небесник та інші. Частково питання розвитку змісту освіти на Закарпатті охоплено дослідником сучасності Г.М.Розлуцькою.

Формування загальнолюдських цінностей через реалізацію змісту освіти розкриває Г.Фрейман. У контексті нашого дослідження вагомими є праці П.Магочія, М.Вегеша, П.Ходанича. Соціально-педагогічні особливості екологічної освіти в школах Закарпаття розкриті в працях О.В.Химинець. Розвитком художньої освіти у Закарпатті у ХХ столітті цікавився І.І.Небесник. Питанням розвитку шкільної природничої освіти ХХ століття цікавилися такі дослідники сучасності як: Мартін Аліна Миколаївна, Собченко Тетяна Миколаївна.

Дослідження становлення та розвитку релігійної освіти на Волині ХІХ – початку ХХ століття лягли в основу праці О. Ю. Костюк. Становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні ХІХ-ХХ століття розглядала дослідниця І.М.Шоробура. Розвитком художньої освіти в Галичині в другій половині ХІХ – початку ХХ століття цікавилася О.С.Волинська.

Питання розвитку змісту шкільної гуманітарної освіти Закар-

паття початку ХХ століття не було охоплено окремим дослідженням. Тому дана проблема потребує більш ґрунтовного вивчення й на сучасному етапі розвитку освіти краю.

Метою даної статті є розкриття особливостей розвитку шкільної справи на Підкарпатській Русі в 1919-1929 роках та шляхів покращення умов навчання і виховання у школах на початку ХХ століття.

З початку 1919 року в загальному положенні шкільної справи на Підкарпатській Русі, був зроблений великий прогрес. Звичайно, були і численні недоліки, як наприклад нестача вчителів, у багатьох селах ще не були побудовані школи. Однак цей недолік, який отримала молода республіка у спадок, з однієї сторони від старого угорського режиму, а з другої сторони – від війни, не зміг бути виправленим у короткий проміжок часу. І те, що було зроблено в шкільній справі, – заслуговує на особливу увагу і повагу. Втім, на Підкарпатській Русі все ж не було вирішене мовне питання.

Про школи потрібно було потурбуватись відразу ж, як тільки чехословацькі війська зайняли територію Підкарпатської Русі. В якому становищі знаходились тоді школи, можна судити по тому, що замість 674 вчителів народних шкіл, присягу вірності склали всього 379, а інші взагалі виїхали до тогочасної «Мадярщини». Характерно, що вчителі церковних шкіл залишились на своїх місцях і з настанням нового навчального року, розпочали викладання.

Багато вчителів було звільнено. Так, наприклад, у Мукачеві було звільнено 36 учителів, у Берегові – 24, у Сваляві – 13, у В.Березному – 7. В загальному на Підкарпатській Русі було звільнено 43, 76 % учителів [4, с.42].

Шкільні приміщення під час війни були заняті військами, деякі постраждали від війни так, що без ремонту не можна було там навчатись. В школах не було навчальних посібників, не було книг, ні учнів, ні керівництва для вчителів... Про це все потрібно було подбати. Ця робота випала на долю першого начальника Шкільного Відділу, Йосифа Пешака. Зайнявши своє місце, він відразу почав реорганізацію Шкільного Відділу на Підкарпатській Русі. Та в деяких випадках потрібно було починати все спочатку. Результати посиленої праці позначились уже в кінці першого навчального року. Так, наприклад число учителів збільшилось до 1919-1920 року з 379 до 457.

Деяка частина Підкарпатської Русі була окупована румунами, що «допомогло» закінчити справу із розрушенням шкіл і шкільного інвентару. З очищенням румунами всієї Підкарпатської Русі, число вільних і придатних для навчання шкіл збільшилось у два рази, а число вчителів, разом з угорськими, досягло 867.

Становище шкільної справи залежало і від підготовки вчителів, їх навчання. Після приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини, тут було три гімназії: в Ужгороді, Мукачеві та Берегові.

Таблиця 1

Відвідуваність середніх шкіл в цифрах

Гімназії	Кількість учнів								
	19/20	20/21	21/22	22/23	23/24	24/25	25/26	26/27	27/28
Мукачево	158	227	261	346	486	588	629	629	540
Ужгород	225	349	398	441	538	540	543	548	455
Берегово	74	120	148	196	203	220	235	234	190
Хуст	-	-	69	108	165	200	194	205	189
Мукачево, євр.	-	-	-	-	-	-	90	97	129
Мукачево, чеськ.	-	-	-	-	-	-	30	50	74
Ужгород, чеськ.	-	-	-	30	115	163	226	291	251

Всі три – реальні. Крім цього були три вчительські семінарії: державна в Мукачеві, греко-католицька чоловіча і жіноча в Ужгороді, і духовна семінарія в Ужгороді. До 1919 року у всі цих школах навчальною мовою була угорська. А на початку 30-х років стала «руська» мова.

На перших порах, щоб дати змогу закінчити навчання і угор-

ським учням, або тим, які не знали по-руськи, при гімназіях були організовані угорські паралельні класи або в старших класах навчали по-угорськи. Окрім того в Ужгороді з 1922 року, в Мукачеві з 1925, а в Хусті з 1929 року відкрили чеські паралельні класи для дітей чеських чиновників, торговців.

В Хусті відкрито тільки у 1929 році угорський відділ

Продовження табл. 1

	19/20	20/21	21/22	22/23	23/24	24/25	25/26	26/27	27/28
Мукачево			44	17	19	21			
Ужгород	42	335	279	221	171	132	84	47	
Берегово	207	364	437	438	393	421	419	417	457
Всього	706	1395	1636	1797	2090	2285	2455	2519	2285

Стосовно вчителів, то при угорському режимі в гімназіях на території Підкарпатської Русі нараховувалось: в Ужгороді – 25, в Мукачеві – 22, в Берегові – 19, всього – 66. У 30-х роках 20 століття в Ужгороді нараховувалось 36 вчителів, у Мукачеві – 32, в Берегові 34, в Хусті – 18, в Мукачеві єврейських учителів було 17, всього – 121 [4, с.43].

На одного вчителя середньої школи при угорському режимі припадало у середньому 30 учнів, а в 1930-і роки – 22 учні.

Значні зміни відбулись і в розвитку народних шкіл на Підкарпатській Русі. Перше десятиліття стало особливо важливим. Головне, що школи стали російськомовними, де не тільки можна було, але і потрібно було розмовляти «по-руськи». Десять років у житті школи встигли зробити свого роду революцію в кращу сторону. Правда, карпаторуські школи поки не могли бути поставлені на один рівень, наприклад із школами на заході, але в ці перші десять років були зроблені кроки у напрямку наближення до західних шкіл. Найважливіше те, що «руській» школі була відкрита широка дорога, по якій вона могла наздогнати шкільну справу в більш розвинених країнах і зрівнятися із ними.

Якщо порівняти 47 церковних руських шкіл на всій колишній території Угорщини, або з 34 школами 1914 року в Підкарпатській Русі, із школами 1929 року, то побачимо, що прогрес першого десятиліття величезний. В часи війни, руські школи взагалі були закриті. При перевероті руської школи не було взагалі. З цього впливає, що національна руська школа тільки починала своє

життя і будувала для себе фундамент із самого коріння. Із «нічого» важко було зробити «щось», і все-таки це «щось» на початку 20 століття представляло собою величезну роботу. Не дивлячись на мовний хаос, школою були здійснені найбільші досягнення, які взагалі були досягнуті на Підкарпатській Русі.

На тогочасній території Підкарпатської Русі нараховувалось 938 народних шкіл, які поділялись по «жупах» наступним чином:

Ужгородська: 241,

Марамороська: 319,

Бережська: 279,

Угочанська: 99, всього 938.

В цю статистику увійшли всі типи шкіл нижчого і вищого розряду, які належали державі, церкві, приватним особам.

В 1927 році на Підкарпатській Русі нараховувалося 737 народних шкіл. При угорському режимі в 1913-1929 роках всього тільки 634. Однак остання цифра всіх угорських шкіл дорівнювала 938. Таке протиріччя спричинене тим, що більша частина всіх шкіл Марамороської жупи відійшли до Румунії, а багато російських шкіл Ужгородської жупи відійшло до Східної Словачії. Таким чином диференціація зменшується до 201 школи. Далі це зменшення пояснюється ще й тим, що багато церковних шкіл, де раніше були і церковні і державні школи, ліквідувались, приєднавши до місцевих шкіл в одну.

Прогресивна динаміка змін числа вчителів за період між 1919-1928 роками проілюстровано у таблиці 2:

Таблиця 2

Динаміка змін числа вчителів за період між 1919-1928 роками

№	Рік	Число учителів (к-ість)	Число учителів (%)	№	Рік	Число учителів (к-ість)	Число учителів (%)
1	1919	379		6	1924	1015	69,69
2	1920	867	61,36	7	1925	1018	70,03
3	1921	971	63,12	8	1926	1013	71,37
4	1922	979	68,26	9	1927	1022	73,34
5	1923	1027	68,64	10	1928	1174	74,90

Отже, як видно із таблиці, відсоток російського вчителства щорічно зростав. Незначне зменшення загального числа учителів спостерігалось у 1924, 1925 і 1926 роках в порівнянні з 1923 роком.

Таблиця 3

Кількість учнів, що припадала на одного вчителя в 1918-1927 роках

	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Чехословацьких	57,5	56,8	54,7	53,3	51,2	48,6	44,9	41,6	40,1	40,3
Польських	63,3	60,4	59,3	57,2	51,2	44,1	43,2	40,2	39,7	38,0
Руських	--	104,9	80,1	80,0	88,4	86,0	83,4	78,2	80,9	78,4
Німецьких	56,6	48,6	46,5	46,3	44,5	42,2	38,4	35,8	36,9	37,3
Угорських	40,0	47,6	47,2	79,5	77,8	75,5	71,5	64,9	62,9	62,9
Єврейських (румунських)	--	--	48,8	45,5	60,0	56,4	57,0	57,6	55,0	55,0

Загальний розвиток шкільної справи особливо бачимо із відвідування школи учнями. Як покращилось відвідування учнями школи за перше десятиліття видно із наступних фактів. Так, в 1920 році школозобов'язаних нараховувалось 87000, а насправді школу відвідувало лише біля 57000.

В 1927 році школозобов'язаних нараховувалось 83149, тоді

як школу не відвідувало всього 18000 осіб, а в 1928 році число тих, які не відвідували школу зменшилось до 13000 осіб. В 1929 році це число зменшилось до 9-10000 осіб [4, с.44].

Крім того був помітний прогрес у розв'язанні проблеми покарання батьків за невідвідування дітьми школи. Землевласники за 10 років усвідомили необхідність відвідування школи.

На Підкарпатській Русі внутрішній розвиток шкільної справи в першому десятилітті Чехословацької Республіки посідав не менше значення, ніж зовнішній.

Для об'єктивного аналізу результатів виховання і навчання за перше десятиліття в народних школах Підкарпатської Русі, важливо розуміти положення народних шкіл до перевороту при старому угорському уряді станом на початок першого десятиліття. Стосовно мови навчання на тогочасній Підкарпатській Русі, то це була угорська. Ні руських, ні словацьких, ні німецьких чи румунських шкіл не було.

Коли перший шкільний референт на Підкарпатській Русі Йосиф Пешек зайняв своє місце 1919 року, шкільна справа знаходилась у повній дезорганізації і навіть, 1921 рік вказував на великі недоліки.

Положення елементарних шкіл на основі мови навчання на початку 1921 року було таким: 527 шкіл з російськомовним навчанням, 32 школи із словенськомовним навчанням, 116 – з угорським, 2 – з німецьким, 1 – з єврейським і 7 – з румунською мовою навчання. Всього 683 шкіл із 1097 учителями. На чехословацькі школи припадало 2692 учні, на руські – 28817, на німецькі – 796, на угорські – 11579 і на єврейські – 6758. Кількість румунських учнів не зафіксована. Загальна кількість дітей, записаних до шкіл – 50119. Зважаючи на те, що школозобов'язаних дітей було 120000, то видно, що тільки 41% дітей було записано, і що близько 60% не було введено в число школозобов'язаних. Крім того, в місцях із руським населенням школу відвідувало 25-30%. При таких важких умовах шкільна справа на Підкарпатській Русі не могла так швидко і успішно розвиватись. Про труднощі, які доводилось долати у процесі розбудови шкільної справи писав перший шкільний референт Й.Пешек:

“1. Школи на П. Русі не имеют порядочного учебного языка. Поэтому на таких школах и на самом деле царит языковой хаос, для отстранения которого нужно будет много времени.

2. Учебников, естественно, нет никаких, а отдельные путки их создания встречаются с языковыми затруднениями, следовательно и решение этого вопроса находится в тесной связи с решением языкового вопроса.

3. Недостаток школьных помещений на количество учеников, разбития войной школьных зданий и школьных помыщений разрушенными временем, являются следующим серьезным недостатком, который не будет долго отстранен, так как для этой цели для каждого округа потребовалось бы не менее 20 миллионов корон, т.е. около четверти миллиарда корон на всю П.Русь” [4, с.54-55].

В такому становищі знаходились карпаторуські школи після перевороту. Недоліки внутрішнього розвитку шкільної справи на Підкарпатській Русі були не меншими, ніж зовнішні недоліки.

Обладнання в школі було бідним, причім деякі школи були, взагалі, розвалені і стерті з лиця землі. Навчальних посібників не було ніяких, особливо це стосувалось церковних шкіл, а ті, які і були, не могли бути використані, оскільки карти, картини, глобуси

були на угорській мові. Бібліотеки для учнів і для вчителів були тільки угорські і в руських школах були безкорисними. На початку батьки не посилали учнів до школи з різних причин. Однією з них була бідність і апатія до навчання. Крім того, багато батьків використовували своїх дітей для сільськогосподарських робіт, особливо для випасання худоби, так як скотарство було одним із головних засобів існування карпаторуського населення. Так, відвідування школи влітку 1919-1920 років дорівнювало в селах 20%. Та й сам спосіб навчання не вніс ніякого покращення в цю картину шкільної справи.

Вчителі руських народних шкіл не були підготовлені до революційних переворотів. Ті вчителі, яких вчили бути угорськими вчителями, отримавши освіту в угорських учительських семінаріях і виключно по-угорськи, читали книги і газети, навчали дітей впродовж багатьох років лише по-угорськи, раптом повинні були продовжити навчання на іншій мові – на руській. Тобто, повинні були вчити мові, якою більшість із них не володіла.

Із вказаних проблем шкільної справи, як із внутрішньої, так із зовнішньої сторін, випливає, що попереду стояла не тільки нова організація народних шкіл, але і внутрішня реформа всієї шкільної справи, включаючи і навчання. Зрозуміло, що організаційна робота на ниві народного просвітлення направлялась в першу чергу на внутрішнє усунення недоліків і перегород: шкільні приміщення шкіл були відремонтовані. Були організовані шкільні інспекторати: руські і словацькі в Ужгороді. А пізніше в Берегові, Хусті, Мукачеві, Сваляві, Севлюші, Рахові, Іршаві та Березному.

Все частіше організовувались збори шкільних інспекторів, на яких обговорювались питання відвідування уроків учнями, забезпечення шкіл відповідним обладнанням, організації народних сільськогосподарських шкіл.

Дуже важливими були збори 1921 року в Братиславі, на яких Йосиф Пешек запропонував:

“На П. Русі не будут составлять словенские учебники, так как здесь будут пользоваться учебниками, которые составят или одобрят школьный отдел в Братиславе, а если будет нужно, то вложится в читанки часть о П. Русі. В свою очередь шк. референт в Братиславе не будет составлять русских учебников, но заведет в школы те учебники, которые будут изданы на П. Русі для карпаторусских школ” [4, с.57].

Висновки. Аналіз процесу організації народних шкіл на Підкарпатській Русі у 1919-1929 роках дозволяє констатувати, що розвиток шкільної справи у зазначений період визначався впливом пануючих на українських землях держав, що, в свою чергу, зумовило переважно незадовільну кількість шкіл, їх недостатнє забезпечення відповідним обладнанням, підручниками, посібниками та кваліфікованими кадрами.

Перспективи подальшого дослідження. Дана проблема потребує більш ґрунтовного вивчення й на сучасному етапі розвитку освіти краю; безперечно вагомим, проте недостатньо вивченим, залишається досвід освітян краю у розвитку змісту шкільної освіти та шкільної справи початку ХХ століття.

Література

1. Гаджега В. Народна школа: [Народна освіта 1920-1930-х років на Закарпатті] / Василь Гаджега // Закарпатська правда. – 1992. – 1 вересня.
2. Гомоннай В. Педагогічна освіта на Закарпатті / В.Гомоннай, В.Росул, П.Ходанич. – Ужгород: «Гражда», 2003. – 112 с.
3. Мишанич О. Карпати нас не розлучать / Олекса Мишанич. – Ужгород: «Срібна Земля», 1993. – 287 с.
4. Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Русі / Іван Поп. – Ужгород: Из-во В.Падяка, 2001. – 431 с.
5. Поповъ А. Карпаторусскія достижения / Александръ Поповъ. – Мукачевъ: Карпатія, 1930. – 303 с.
6. Развитие народной освіти і педагогічної думки на Україні (XIX- поч. ХХ ст.) // Нариси. – К. Рад. шк., 1991. – 381 с.
7. Сагарда В.В. Освітньо-виховні проблеми національних меншин Закарпаття / В.В.Сагарда, М.Ю.Токар, В.С.Фернега. – Ужгород, 2000. – 132 с.

В статье проанализировано особенности развитие школьного дела на Подкарпатской Руси в 1919-1929 годах, особенности организации образовательно-воспитательной деятельности учеников, а также пути улучшения образования подросткового поколения в начале ХХ столетия.

Ключевые слова: Подкарпатская Русь, Чехословакия, «Мадярщина», «руська мова», русьны, карпаторусское население, поликультурная среда.

The author of the article has analyzed the peculiarities of the development of school life on the territory of the Podkarpatska Rusj in 1919-1929, the features of the organization of the educational process, as well as the main roads of the educational improvements in the beginning

of the XXth century.

The theoretical analysis of points of view of home pedagogues on the problem of development of the school life in the Podkarpatska Rusj has been conducted.

Key words: Podkarpatskaja Rusj, Chekhoslovakija, "Madjarschina", "rusjka mova", rusiny, karpatoruske population, polycultural environment.